

MAATSCHAPPELIJKE DIENSTVERLENING / SOCIAL WORK**De Nationale Dagen van de Gevangenis: 'Altijd in quarantaine'****WOUTER WANZEELE^a, KAAT SEVERIS^b, FREDERIK SCHOLS^c & ELINE ANDRIES^d**

- ^a Sociaal werker en forensisch therapeut, Psychotherapie-BRUG (CGG Ahasverus); Forensisch Ambulant Begeleidingsteam, CAW Oost-Vlaanderen
- ^b Sociaal werker en criminoloog, Psychotherapie-BRUG (CGG Ahasverus)
- ^c Sociaal werker, dienst justitieel welzijnswerk, Rizoma-bxl vzw
- ^d Vrijzinnig humanistisch consulent, huisvandeMens Brussel

Sinds 2014 vinden jaarlijks de Nationale Dagen van de Gevangenis (NDG) plaats. Dit startte op initiatief van de *Concertation des Associations Actives en Prison* (CAAP): een overkoepelende Waals-Brusselse organisatie van een vijftigtal vzw's die actief zijn in de Belgische gevangenissen. Het doel is om de buitenwereld te sensibiliseren over het leven in detentie. Deze jaarlijkse traditie leeft vooral in Franstalig België en Brussel. Doorheen de jaren namen ook sporadisch Nederlandstalige organisaties deel aan de realisatie van de NDG. Eind 2020 werden er in de hoofdstad activiteiten georganiseerd op initiatief van Psychotherapie-BRUG, huisvandeMens Brussel, Moderator en Rizome-bxl.

Via *Prison Walk*, een wandeling doorheen Brussel met QR-codes, konden mensen via video- en geluidsfragmenten ervaringen van mensen in detentie ontdekken. Daarnaast vonden er twee debatten plaats. In het eerste stond de impact van COVID-19 op het gevangenisleven centraal. De crisis bleek hierbij een trigger te zijn om contact met familie, vrienden of hulpverlening buiten de gevangenis op andere manieren mogelijk te maken. Het tweede debat plaatste de stem van mensen met detentie-ervaring centraal. Zo werden ideeën uitgewisseld over hoe hun belangen, zowel tijdens detentie als in de bredere samenleving vertegenwoordigd kunnen worden.

Het is mogelijk om in Vlaanderen te evolueren naar grotere en wederkerende acties. Zo haakten ook het Geuzenhuis en het Vermeylenfonds hun karretje aan bij de NDG onder de noemer 'Karma Hotel'. Ze organiseerden een reeks gesprekken over het nut van (langdurige) detentie.

De rode draad doorheen alle activiteiten ligt in de verbinding tussen de gevangenis en de samenleving. Om dit thema beter te begrijpen, is het goed om de NDG in de volgende paragrafen vanuit een breder perspectief te bekijken.

1. STRUCTUREEL FORENSISCH WELZIJSWERK

Jaarlijks staan de NDG in het teken van een centraal thema. Inspelend op de COVID-19-pandemie werd er in 2020 gekozen voor 'Altijd in quarantaine'. Want het virus liet zich uiteraard niet tegenhouden door de gevangensmuren.

Ondanks een toegenomen aandacht voor mensen in detentie, blijft de kennis bij een breder publiek over hun leven in en na detentie eerder beperkt. In de praktijk stellen diensten die actief zijn binnen de gevangenis chronische tekorten vast op vlak van infrastructuur, middelen, welzijn, gezondheid, etc. Om te pleiten voor structurele verandering hierin, is het

noodzakelijk het draagvlak te verbreden bij andere organisaties en in de samenleving, als ook het beleid te responsabiliseren. Daarom kiezen de initiatiefnemers van de NDG voor een vorm van structureel sociaal werk (HERMANS, 2014).

Via de NDG wordt steeds de aandacht gevestigd op de nood aan een humaan detentiebeleid. De finaliteit ligt in het realiseren van mensenrechten van deze (kwetsbare) doelgroep (HERMANS et al., 2019). Het draagt niet alleen bij aan een zinvolle invulling van de detentieperiode maar evengoed aan een veilige samenleving. Onderzoek wijst uit dat de huidige aanpak (te) weinig hefboomen biedt voor een geslaagde re-integratie van gedetineerden (NIEUWBEERTA et al., 2007; WERMINK et al., 2009). Er is dus nood aan structureel forensisch welzijnswerk. Het is een praktijk die aansluit op de sociaal-politieke lezing van rechten zoals bediscussieerd in het rondetafelgesprek over de rechtenbenadering in het forensisch welzijnswerk in dit vaktijdschrift (CLAES et al., 2019).

2. COVID-19: EEN BIJZONDER JAAR BIEDT OOK KANSEN

Net zoals het geval was voor andere maatschappelijke voorzieningen en instituties heeft de COVID-19-pandemie ook de gevangenen voor de nodige uitdagingen gesteld. We gaan hieronder dieper in op een aantal van die thema's en vraagstukken.

In 2020 kwam de digitalisering in de gevangenen in een stroomversnelling (BEYENS et al., 2020). Zo ontstond er de mogelijkheid om wekelijks 20 minuten virtueel in gesprek te gaan met familie, vrienden of diensten in de samenleving. Het videobellen zorgde voor een vorm van verbinding wanneer fysiek contact onmogelijk was.

Daarnaast bleek dat ook de klassieke telefonie een belangrijk hulpmiddel was. Zolang fysiek bezoek onmogelijk was, ontvingen mensen in detentie belkrediet ter compensatie. In de meeste gevangenen kwamen er de afgelopen periode ook telefoons op cel. Voorheen belden mensen vanop de vleugel, vaak zonder voldoende privacy.

Hulp- en dienstverlening stonden voor de uitdaging om hun werk voor mensen in detentie te continueren. Nabij zijn of de reclassering voorbereiden zonder fysieke aanwezigheid is geen evidentie. Naast individuele gesprekken werden er telefonische permanenties voorzien. Voor het CAW werd door een provider bv. een gratis lijn voorzien om de eerstelijnsdienst laagdrempelig bereikbaar te maken.

De zoektocht naar contact en verbinding in tijden van een gezondheids crisis stond ook centraal in het debat 'COVID-19: trigger tot beter digitaliseren in de gevangenen'. Cliff Schenoff (penitentiair beampte, FOD Justitie), Anouchka Cool (auteur van de masterproef 'Internet in de gevangenis: risico of opportuniteit?', KUL), Sara Van Malderen (voormalig gevangenisdirecteur, FOD Justitie) en Kaat Severs (sociaal werker, Psychotherapie-BRUG) gingen hierbij in gesprek over de gevolgen van het virus op het gevangenisleven en de mogelijkheden tot verbinding. We geven hieronder alvast enkele conclusies en bijkomende suggesties weer.

3. CONTACT ALS ANTWOORD OP ISOLATIE

Het virtueel bezoek wordt als een zinvol alternatief gezien wanneer fysiek contact of ontmoeting onmogelijk is. Toch mag dit het rechtstreekse contact met hulpverleners en/of familie niet vervangen. Een aandachtspunt is de vertrouwelijkheid van deze gesprekken, zeker wanneer penitentiair personeel aanwezig is. Meer autonomie in het gebruik van de-

ze middelen wordt als positief beschouwd wanneer het bijdraagt tot voorbereiding op re-integratie. Dit neemt volgens de panelleden uiteraard niet weg dat er waakzaamheid moet zijn voor eventueel misbruik.

De mogelijkheid om goedkoper en rechtstreeks vanop cel te bellen, biedt opnieuw een hefboom voor het realiseren van verbinding met anderen. De vertrouwelijkheid van deze telefoongesprekken heeft positieve effecten op het vlak van het sociaal en emotioneel welbevinden. Een mogelijk risico is dat mensen in detentie slecht nieuws moeten verwerken zonder directe steun van de aanwezige beampten.

De digitalisering van de contacten met de buitenwereld zorgt ervoor dat het penitentiaire personeel minder bewegingen dient uit te voeren. De vrijgekomen tijd kunnen ze bv. gebruiken voor een meer proactieve ondersteuning en gesprekken met de gedetineerden. In sommige gevangnissen werden er geen telefoons op cel geïnstalleerd, bv. in afwachting van een nieuw gebouw. Enkele panelleden wijzen op de blijvende nood aan een gelijkwaardige behandeling van alle personen in detentie, zeker in tijden van crisis.

In het debat werden daarnaast bezorgdheden geuit over de beschikbaarheid van de hulp- en dienstverlening. Om de continuïteit van de ondersteuning te garanderen, is er nood aan een permanente en veilige toegang tot de gevangnissen. Dit betekent dat iedere actor (binnen- en buitendiensten) als volwaardige partner wordt gezien en dat er een goede communicatie is. De deelnemers erkennen de tekorten in de gevangnissen, zoals eerder omschreven, als ontstaansgrond hiervan.

De vraag naar de toegankelijkheid van de hulp wordt tijdens de huidige crisis op scherp gezet maar valt uiteraard ook niet zomaar uit de lucht. Reeds voor de COVID-19-pandemie werd bijna een kwart van de mensen in detentie geconfronteerd met sociale isolatie en eenzaamheid (VYNCKE et al., 2015). Mensen in detentie ervaren meer psychische klachten dan vrije burgers (FAVRIL et al., 2019). De Belgische gevangnissen kennen reeds een hoog aantal suicides (FAZEL et al., 2017). Bijkomend onderzoek naar de effecten van de COVID-19-maatregelen in detentie zouden meer zicht kunnen geven op wat werkt en niet werkt.

Naast een investering in hulpverlening suggereren we als auteurs het bellen naar alle hulp- en dienstverlening gratis te maken. Heel wat mensen in detentie kampen immers met financiële problemen (DIRKZWAGER et al., 2009). Detentiearbeid brengt ook onvoldoende op (NAESSENS et al., 2019). De subsidiërende overheid kan met een beperkte kost een gratis lijn voorzien om toegankelijkheid te bevorderen. Mensen in detentie kunnen zo direct praten over hun bezorgdheden, dringendste noden en reclassering. Het betekent wel dat de betrokken organisaties uitgedaagd worden om de telefonische permanentie te garanderen.

4. INSPRAAK

Een ander thema dat binnen de NDG structureel aangekaart, was de nood aan inspraak van mensen in detentie. De voorbije jaren werden er verschillende initiatieven genomen om de stem van gedetineerden aan de oppervlakte te brengen. Zo leidde de Basiswet betreffende het gevangeniswezen en de rechtspositie van gedetineerden (2005, art. 7) tot het gedetineerdenoverleg. Dit overlegmoment vindt per gevangenis vier maal per jaar plaats. Het decreet hulp- en dienstverlening aan gedetineerden (2013) benoemt dan weer het recht op participatie aan kwaliteitsvolle en integrale hulp- en dienstverlening op zes domeinen: arbeid, cultuur, gezondheid, onderwijs, sport en welzijn.

Helaas is de implementatie van deze beleidskeuzes niet altijd overal zichtbaar en kunnen vraagtekens worden geplaatst bij de effectiviteit. Zo bleek eerder al dat het gedetineerden-overleg niet overal in de praktijk werd omgezet (AOUAD, 2017). Het leven in detentie knaagt bovendien verder aan iemands keuzevrijheid, autonomie en sociale rechten (NAESSENS et al., 2019).

In het tweede debat van de NDG werden vanuit verschillende werkvelden voorstellen gedaan om het contact tussen mensen met detentie-ervaring en beleidsmakers te bevorderen. Op die manier zou ook het maatschappelijk debat over detentie een nieuwe *schwung* kunnen krijgen. In onderstaande paragrafen staan we nog kort even stil bij enkele conclusies en suggesties uit het debat 'Stem en inspraak voor mensen in detentie'. Deelnemers waren: Johan Heymans (advocaat, Liga voor Mensenrechten), Ciska Wittouck (onderzoeker naar het welzijn van mensen met een interneringsstatuut, UGent), An-Sofie Vanhouche (onderzoeker naar participatie van gedetineerden, VUB) en Wouter Wanzele (forensisch therapeut, Psychotherapie-BRUG).

5. BELANGENGROEP VOOR MENSEN MET DETENTIE-ERVARING

Participatie gaat over meer dan luisteren. Het is ook belangrijk dat er echt iets gebeurt met de inbreng of suggesties van mensen in detentie. Zien dat er dynamieken in gang worden gezet, kan mensen motiveren om later opnieuw deel te nemen aan overlegmomenten (DHAMI et al., 2007). Het bezorgen van de juiste informatie draagt eveneens bij tot inspraak (BROSENS, 2019). Slechts als mensen in detentie op de hoogte zijn van hoe het beleid en het gevangeniswezen werkt, kunnen ze gerichte input geven. Ze voelen zich bovendien minder weerspanning als ze begrijpen waarom er regels gelden (WOOLF & TUMIN, 1991).

Sommige penitentiaire beambten beschouwden de invoering van overlegorganen als een mogelijk gezagsverlies (GUFFENS et al., 2012). Witte raven die het aandurven om de communicatie met mensen in detentie anders aan te pakken, worden soms teruggefloten door collega's of directies. Hierbij wordt dan steevast verwezen naar veiligheidsredenen of de nood om zich vooral aan hun huidige, professionele opdracht te houden. Traditionele opvattingen over veiligheid en de doorwerking van een bepaalde werkcultuur hoeven echter niet in steen gebeiteld te staan. Ze kunnen wel degelijk veranderen wanneer penitentiair beambten zich vanuit hun expertise kunnen uitspreken en inhoudelijk betrokken worden in de organisatie van de werking.

Het oprichten van een specifieke belangengroep voor mensen met detentie-ervaring lijkt een zinvolle piste gezien de inclusie in bestaande belangengroepen beperkt is. De vakbonden kunnen hierbij een belangrijke rol vervullen, zeker ten aanzien van mensen in detentie die gevangenisarbeid verrichten. Toch lijkt deze doelgroep ook bij hen eerder uit beeld te verdwijnen. Als mogelijke verklaring wordt gewezen naar de concurrentie van gevangenisarbeid ten aanzien van bv. de maatwerkbedrijven. Een andere verklaring kan de algemene negatieve perceptie van mensen met detentie-ervaring zijn (HARDING, 2003).

Zo'n belangengroep zou alvast deuren kunnen openen voor meer inspraak op de verschillende beleidsniveaus. De geschiedenis van het sociaal werk leert ons dat de belangen van vergeten of onderdrukte groepen wel degelijk op de beleidsagenda kunnen worden geplaatst. Toch blijkt dat vandaag voor de groep van gedetineerden allerminst evident (BOXTAENS & GIBENS, 2019). Mensen in detentie vormen bovendien geen homogene groep. Om voldoende recht te doen aan deze diversiteit is er juist bijzondere aandacht nodig voor

onderbelichte problematieken zoals meertaligheid, internering en voorhechtenis. Een belangengroep dient in die zin op te komen voor alle mensen, hoe uiteenlopend hun noden en detentie-ervaring ook is (INDERBITZIN et al., 2016).

Het uitwisselen van ideeën om de stem van mensen in detentie luider aan bod te laten komen, eindigde met de oproep aan geïnteresseerde partners om deze belangengroep concreet te ontwikkelen. Uiteraard gebeurt dit best, samen met, en door, mensen met detentie-ervaring.

6. WHAT'S NEXT?

De pandemie heeft binnen de gevangenissen alvast enkele noden zichtbaar gemaakt. De nood aan verbinding met naasten en professionals buiten de gevangensmuren ging gepaard met een evolutie op vlak van digitalisering en telefonie, als ook in de contacten met hulp- en dienstverlening. Die nood om gehoord te worden, leidt alvast tot de concrete vraag rond de oprichting van een belangengroep voor mensen met detentie-ervaring die ook aansluiting kan vinden bij bestaande initiatieven in het middenveld.

Ook in Vlaanderen kunnen de NDG in 2021 een belangrijke hefboom zijn om het bewustzijn rond de noden van mensen in detentie te verhogen. Het huidige platform kan uitgebreid worden om initiatieven in de verschillende regio's te verzamelen en te ondersteunen. Door het bundelen van de krachten kunnen ook voor deze groep de mensenrechten worden gerealiseerd en geniet ook de samenleving als geheel voordeel van hun geslaagde re-integratie.

REFERENTIES

- AOUAD, K. (2017). *Participatie en inspraakinitiatieven in de gevangenissen van Vlaanderen en Brussel. Een kwalitatief onderzoek naar inspraak en participatie van gedetineerden* [Masterproef Agogische Wetenschappen]. Vrije Universiteit Brussel.
- BEYENS, K., ROBBERECHTS, J., & VANHOUCHE, A. (2020). De coronacrisis als momentum voor het gevangeniswezen? *Panopticon*, 41(4), 365-372.
- BOXTAENS, J., & GIBENS, S. (2019). Sterk Sociaal Werk. Aandachtspunten van de werkgroep 'Sociaal Werk & Justitie' binnen de Vlaamse Sociaalwerkconferentie. *Panopticon*, 40(2), 146-152.
- BROSSENS, D. (2019). Prisoners' participation and involvement in prison life: Examining the possibilities and boundaries. *European Journal of Criminology*, 16(4), 466-485.
- CLAES, B., NAESSENS, L., BRADT, L., BAMELIS, D., & BOXSTAENS, J. (2019). Forensisch Welzijnswerk en sociale grondrechten. De huidige betekenis van de rechtenbenadering voor het forensisch welzijnswerk. *Panopticon*, 40(5), 388-397.
- DHAMI, M. K., AYTON, P., & LOEWENSTEIN, G. (2007). Adaptation to imprisonment: indigenous or imported? *Criminal Justice and Behavior*, 34(8), 1085-1100.
- DIRKZWAGER, A.J.E., NIEUWBEERTA, P., & FISELIER, J.P.S. (2009). Onbedoelde gevolgen van vrijheidsstraffen. Een literatuurstudie. *Tijdschrift voor Criminologie*, 51(1), 21-41.
- FAVRIL, L., & DIRKZWAGER, A. (2019). De psychische gezondheid van gedetineerden in België en Nederland: een systematisch overzicht. *Tijdschrift voor Criminologie*, 61(1), 5-33.
- FAZEL, S., RAMESH, T., & HAWTON, K. (2017). Suicide in prisons: an international study of prevalence and contributory factors. *Lancet Psychiatry*, 4(12), 946-952.
- GUFFENS, H., SEMPOT, L., & VAN DRIESSCHE, K. (2012). Basiswet interne rechtspositie gedetineerden: de opstart van de overlegorganen in de Belgische gevangenissen. *Panopticon*, 33(2), 171.
- HARDING, D.J. (2003). Jean Valjean's dilemma: The management of ex-convict identity in the search for employment. *Deviant Behavior*, 24(6), 571-595.

- HERMANS, K. (2014). De signaalfunctie en structureel sociaal werk. *Journal of Social Intervention: Theory and Practice*, 23(3), 26-43.
- HERMANS, K., RAEYMAECKERS, P., ROOSE, R., & VANDERKINDEREN, C. (2019). *Sociaal werk: mensenrechten in de praktijk*. Uitgeverij Lannoo.
- INDERBITZIN, M., CAIN, J., & WALRAVEN, T. (2016). Learning and Practicing Citizenship and Democracy Behind Bars. In L. S. ABRAMS, E. HUGHES, M. INDERBITZIN, & R. MEEK (Eds.), *The Voluntary Sector in Prisons* (pp. 55-83). Palgrave Macmillan US.
- NAESSENS, L., WANZEELE, W., & VERHEYEN, W. (2019). Arbeid in detentie. Een eindeloze werf of werken aan een rechtvaardige en veilige toekomst. In J. COENE, P. RAEYMAECKERS, B. HUBEAU, S. MARCHAL, R. REMMEN & A. VAN HAARLEM (Eds.), *Armoede en Sociale Uitsluiting. Jaarboek 2019* (pp. 249-264). Acco.
- NIEUWBEERTA, P., NAGIN, D.S., & BLOKLAND, A.A.J. (2007). Assessing the impact of first-time imprisonment on offenders' subsequent criminal career development: a matched samples comparison. *Journal of Quantitative Criminology*, 25(3), 227-257.
- VYNCKE, V., HANSENS, L., STEENBERGHS, E., & WILLEMS, S. (2015). *Onderzoeksrapport gezondheidsprofiel gedetineerden*. UGent, Vakgroep Huisartsgeneeskunde en Eerstelijnsgezondheidszorg, UGent.
- WERMINK, H.T., BLOKLAND, A.A.J., NIEUWBEERTA, P., & TOLLENAAR, N. (2009). Recidive na werkstraffen en na gevangenisstraffen: een gematchte vergelijking. *Tijdschrift voor Criminologie*, 51(3), 211-227.
- WOOLF, H.K., & TUMIN, S. (1991). *Prison Disturbances April 1990: Report of an inquiry*. HMSO.

Wetgeving

- Wet van 12 januari 2005 betreffende het gevangeniswezen en de rechtspositie van gedetineerden. *BS* 12 januari 2005, 2816.
- Vlaams Decreet van 8 maart 2013 betreffende de hulp- en dienstverlening aan gedetineerden. *BS* 11 april 2013, 22457 – 22462.